

Bevaringsprogram for kulturhistorisk verdifulle kirker Rapport 1.6

Fra: Riksantikvaren
Til: Barne- og familiedepartementet og Klima- og
miljødepartementet
Dato: 15.06.2022
Samarbeidsparter: Riksantikvaren, Kirkerådet og Kirkens
arbeidsgiverorganisasjon KA

Kirkens interiør

Innhold

Kirkens interiør	1
1. Innledning	3
2. Konklusjon	3
3. Avgrensning av diskusjonen	3
4. Begrepsavklaringer	3
4.1 Interiør	3
4.2 Den «faglige vurdering»	4
5. Interiørenes kulturhistoriske verdi	4
5.1 Bruksverdien	6
5.2 Interiørenes behov for restaurering og vedlikehold	6
6. En oppsummering	8

1. Innledning

Barne- og familiedepartementet ber i oppdragsbrevet Riksantikvaren om en faglig vurdering av om kirkens interiør bør inngå som del av bevaringsprogrammet. Denne teksten er vårt svar på denne oppgaven.

I oppdragsbrevet sies det at «departementene» «vil peke på at også kirkens interiør bør innlemmes i programmet», side 3 avsnitt 2. Brevets punkt 6 ber om «en faglig vurdering av om kirkens interiør bør inngå som del av bevaringsprogrammet.

2. Konklusjon

Rapporten argumenterer for at interiøret inneholder umistelige deler av den enkelte kirkes kulturhistoriske verdier og at interiørene derfor må med i bevaringsprogrammet. I innledningen defineres begrepsforståelsen som er benyttet. Videre trekkes de kulturhistoriske argumentene samt bruksverdien frem. Behovene for restaurering og vedlikehold omtales. Vi trekker også frem et utvalg av juridiske og andre forpliktende tekster som underbygger argumentasjonen og viser hvor viktig interiørene er for de verdiene kirkene bærer.

3. Avgrensning av diskusjonen

Hensikten med bevaringsprogram for kulturhistorisk verdifulle kirkebygg kommer frem flere steder i Stortingets begrepsbruk. Stortingets anmodningsvedtak, vedtak nr. 502, snakker om «verneverdige kirkebygg» og vedtak nr. 500 snakker om «bevaring av de kulturhistorisk viktige kirkebyggene».

En kulturminnefaglig forståelse av denne begrepsbruken er at begrunnelsen for programmet ligger i at «kulturhistorien» og det «verneverdige», representert ved de kulturhistorisk viktige kirkebyggene, skal bevares. Det er helheten, både kirkebyggets eksteriør og interiør, inkludert tårnmiljø og gravkrypt, som gjør kirkebygget kulturhistorisk verneverdig og interessant. Interiøret er faglig sett en selvsagt del av bevaringsprogrammet.

Klimaskallet er til for å beskytte interiøret. Kun istandsetting av skallet er først og fremst sikring, og ikke en istandsetting av det helhetlige kulturminnet. Istandsetting av en kirke uten å ta med interiøret, i betydningen veggens innside og de ulike inventartyper, gir kulturminnefaglig liten mening fordi så stor del av de kulturhistoriske verdier nettopp ligger i interiøret.

Man kan teknisk ikke stoppe en veggreparasjon inne i veggen, og heller ikke på innsiden av ytterste malingslag, eller innenfor brystningen, fordi begge er deler av samme vegg. I mange kirker er dekorene også en del av selve veggflaten.

4. Begrepsavklaringer

Oppdraget krever et par begrepsavklaringer: Hvordan defineres «kirkens interiør» og hvilke «fag» tenkes det på når man skal gi «faglig vurdering»?

4.1 Interiør

Ordet interiør defineres av Store norske leksikon slik:

Interiør betyr det indre, det som er på innsiden. Interiør er det motsatte av eksteriør. Vanligvis forbindes ordet interiør med rom på innsiden av en bygning, inkludert rommets overflater, samt møbler og andre løse og faste gjenstander.

Interiør defineres i Arkitekturleksikon, av Arne Gunnarsjaa, slik:

Interiør (latin: interior = indre) En bygnings indre, både totalt sett og de enkelte rom, med innredning.

Disse samsvarer med hverandre og er i tråd med en kulturminnefaglig tradisjon og forståelse. Følgelig legges dette til grunn for forståelsen av begrepet. «Interiør» forstås som rommets overflater samt fast og løst inventar i de kirker som inngår i programmet. I begrepet inngår også tårnmiljø med kirkeklokker og i noen tilfeller urverk, og gravkrypter og gravkapell direkte tilknyttet kirken.

En avgrensning av hvor stor del av, eller hvilke deler av, interiøret som eventuelt skal med i et prosjekt, hører ikke hjemme i denne bestillingen, men må gjøres på faglig grunnlag når det er bestemt om interiørene skal med i bevaringsprogrammet.

4.2 Den «faglige vurdering»

Spørsmålet handler om de verneverdige kirkebyggene og dermed interiørenes kulturhistoriske betydning som del av det enkelte helhetlige kirkebygg i programmet.

En antikvarisk faglig vurdering vil i seg selv måtte dekke flere fagområder. Antikvarisk arbeid og vurdering involverer flere ulike profesjoner, noe som klart fremgår av kartleggingen «Kirkens særskilte verdier» (KA, 2022). Kulturminnevernfaget har sine egne verdibegreper, som igjen vil anvendes utfra hvilke interesser som er involvert i det enkelte kulturminnet.

I denne sammenheng er det viktig å vurdere interiørenes betydning for det helhetlige kulturminnet, altså hele kirkebygget, for å forstå kirken, formidle kunnskapen om den og dens historie.

5. Interiørenes kulturhistoriske verdi

Kirkebyggenes verdier ligger på mange plan. Kirkebygget i landskapet, betydning for stedsforståelsen og som arkitektonisk, visuell identitetsskaper er viktige sider, men dekker bare noen av de kulturhistoriske verdier. Kirkens historiefortelling ligger først og fremst i interiørene.

Et bygg bygges for en funksjon. Kirkebyggets primære funksjon er de kirkelige handlinger knyttet til gudstjenestene søndag formiddag, og i tillegg livsritene dåp, konfirmasjon, bryllup og begravelser. Disse knyttes direkte til interiøret, der folk har vært samlet opp gjennom tidene.

Teologiske impulser helt fra middelalderen og opp gjennom de ulike faser av den lutherske kirkes utvikling, kan leses og tolkes gjennom rommenes utforming og kunsten som er laget for eller bragt inn i rommene.

Den kulturhistoriske verdi knyttet til elementer som direkte og indirekte berører kirkelige handlinger er omfattende. Tusen års historie har strømmet gjennom byggene. Selv om de har vært endret mange ganger, er det like fullt spor igjen fra de aller fleste perioder.

Som eksempel kan nevnes Nes kirke i Gvarv, der Marias kroning er en malt freske fra 1200-tallet bevart i apsiden, og altertavlen i Oslo domkirke fra tidlig 1700-tall. Begge

er kunstverk av nasjonal og internasjonal betydning, men de formidler først og fremst teologi, liturgi- og idehistorie. Marias kroning forteller om den teologiske og liturgiske utvikling og viser at den lille bygda var på høyde med resten av kirken. Altertavlen i Oslo domkirke bringer den skårne akantusen inn i de norske kirkerom, sprer seg og omtolkes oppover dalførene på Østlandet med stor kraft. Altertavlen forteller også om hvordan den søreuropeiske og presumtivt «katolske» stilen barokken får fotfeste i det lutherske Norge, og spiller en aktiv rolle i gudstjenestefeiringen. Begge disse rommene har ellers mistet det meste av det øvrige preget og gjenstander fra periodene da de nevnte kunstverkene ble skapt.

Spesifikke elementer i interiøret krever særlig aktsomhet slik som gravkrypter under kirkegulvene. Mennesker har blitt gravlagt inne i kirker fra middelalderen og frem til forbudet i 1805. Gravene og de gravlagte, spesielt i krypter og kapeller, er på grunn av bevaringsforholdene inne i et bygg ofte langt bedre enn for dem som ble gravlagt på kirkegården. Hver grav og gravlagt utgjør derfor en unik historisk tidskapsel med svært høy kildeverdi. De kan for eksempel gi oss ny viten om tro, livsvilkår og helse, bekledning, og biologisk mangfold.

Kirkens rolle og lære henger sammen med internasjonale religiøse, politiske og idehistoriske strømninger. Disse har vært i konstant utvikling gjennom kirkens tusenårige historie her i landet. Det er først og fremst i kirkens interiører og gjennom utviklingen av de gjenstander som oppbevares og brukes der at dette kommer til uttrykk. Rommene viser at utviklingen ikke har vært lineær og at den ofte tolkes lokalt. Mye av denne historien er lett tilgjengelig, mens andre sider fremdeles ligger utforsket.

Kirkebyggene har også det vi kan kalle en sekulær historie, som er viktig i en kulturhistorisk vurdering. Historisk har det ofte vært uklare skiller mellom de kirkelige og de verdslige interesser. Kirkebyggene har derfor avtrykk av den generelle tekniske, økonomiske, sosiale og politiske historie, både nasjonalt og lokalt. Disse sidene er helt vesentlige i en vurdering av de kulturhistoriske verdier knyttet til byggene, interiørene og kirkestedene. Etter reformasjonen bygde dessuten nasjonale myndigheter opp sine strukturer knyttet til undervisning, fattigomsorg, sivile rettigheter og en rekke andre funksjoner direkte til den nasjonale og lokale kirken.

For at interiørene skulle fungere på en hensiktsmessig måte, har arkitekter og ulike kunstnere bidratt til interiørene. Dette har av og til vært utenlandske kunstnere, men som oftest de ypperste nasjonale kunstnere, eller også lokale kunstnere og håndverkere, alt etter lokalkirkens økonomi og betydning.

En fellesnevner er at kirkene gjennom århundrene har vært stedets felles prosjekt. Kirkene gjenspeiler derfor lokale forhold og lokal smak. Mange kirkebyggs høye alder har i en slik sammenheng ført til at interiører bærer mange lag av og typer historie.

Kirkebyggene har alltid hatt andre funksjoner i tillegg til de kirkelige primærfunksjonene, som offentlige rom for møter, konserter, opplæring og som stemmelokaler ved valg.

Den kulturhistoriske verdien av interiørene ligger også i kunststartenes og de tekniske løsnings utvikling. Det var lenge kirken som var den viktigste bestiller av kunst av alle typer, både bildekunst, skulptur, møblere, metallarbeider, glass, musikk og instrumenter og mere. Store deler av den norske kunsthistorien knyttes derfor til kirkens interiører. I nyere tid er kirkens andel av den totale kunstproduksjonen generelt svært liten, selv om den innen enkelte kirkespesifikke områder fremdeles er viktig. Interiørene har en parallell utvikling når det gjelder håndverksarbeider. For enkelte håndverksfag er kirken fremdeles en betydelig bestiller.

5.1 Bruksverdien

Det er i interiørene kirkene først og fremst lever og brukes. Bruksverdien av interiørene og inventarene er derfor høy. Interiørenes ulike elementer bidrar positivt til de kirkelige handlinger som foregår i kirkebyggene. De historiske elementene forankrer ritualene kulturhistorisk og gir en opplevelse av kontinuitet som i en brukssammenheng særlig knyttes til det lokale. Verdien av å være døpt i samme font som «alle» andre i bygda gjennom de siste 800 år, er et av mange eksempler på dette. Det gir handlingen lokal forankring, både i tid og sted.

Kirkerommene er blant de kulturhistorisk mest «mettede» rommene vi har i Norge. De kan ha mange fellestrekk, men er likevel forskjellige og stedeegne. Ulikhetene skyldes dels alder, men spesielt lokale forhold. Dette har ført til at rommene er attraktive for kulturell og annen type bruk utover de kirkelige handlinger.

Det er en økning av denne type utvidet bruk. Kirkene er populære konsertarenaer først og fremst for lokale krefter, men de er også rommene der lokalsamfunnene møter nasjonale og av og til internasjonale utøvende kunstnere. Kirkerommene brukes også til dramatiseringer, de brukes til opplæring av barn, som også overnatter i rommene, til foredrag og historiske vandringer, og en del står åpne for veifarende som ønsker et stille rom eller å få del i kunst og kulturhistorien. Interiørene med alle elementer og synlige spor etter historien, er viktige rammer for den utvidede bruken.

Ved lokale og nasjonale ulykker og katastrofer søker folk til kirkerommene for å søke stillhet, fellesskap og reflektere over sorg og eksistensielle utfordringer, ofte helt uavhengig av egen trostilknytning. Det historiske rommet bærer følgelig også bruksverdier som ikke så lett kan kvantifiseres.

5.2 Interiørenes behov for restaurering og vedlikehold

At kirkenes interiører brukes og har vært i bruk ofte gjennom flere hundre år, fører naturlig også til slitasje. Slitasje handler om direkte og indirekte bruk, UV-stråling, uttørring pga. tørt innneklima, oppvarming og fukt.

Dagens komfortkrav som for eksempel høyere temperatur kan føre til lavere luftfuktighet, som igjen ofte fører til sprekkdannelser i treverk og tap av bemalte flater. Lys bleker farger på overflater og tørker ut bindemidler over tid.

Rapporten «Kirkens særskilte verdier» (KA, 2022) viser til beregninger på tilstand på interiører, fast og løst inventar i kirker.

Interiørenes kulturhistoriske betydning fremkommer også i kulturminneforvaltningens og kirkens basisdokumenter, og til internasjonale avtaler.

Kulturminnelovens formålsparagraf sier:

Kulturminner og kulturmiljøer med deres egenart og variasjon skal vernes både som del av vår kulturarv og identitet og som ledd i en helhetlig miljø- og ressursforvaltning.

Det er et nasjonalt ansvar å ivareta disse ressurser som vitenskapelig kildemateriale og som varig grunnlag for nålevende og fremtidige generasjoners opplevelse, selvforståelse, trivsel og virksomhet.

Kulturarv og identitet knyttes til mange deler av kirkene, som beliggenhet og eksteriør, men ofte sterkest til interiørene.

Paragrafens andre ledd sier at det er et nasjonalt ansvar å ivareta vitenskapelig kildemateriale og bruke disse ressursene som grunnlag for opplevelser, selvforståelse, trivsel og virksomhet. Alt dette peker på interiørene som helt sentrale elementer i et

kulturminne. Svært mye av kildematerialet ligger nettopp her, samtidig som interiørene i seg selv er grunnlaget for opplevelse og selvforståelse.

Stortingsmelding 16 (2019 –2020) «Nye mål i kulturmiljøpolitikken Engasjement, bærekraft og mangfold», kapittel 8 innledes med følgende tekst:

Kulturarv angår alle. Det er lang tradisjon for frivillig engasjement og innsats for kulturarv i Norge. Mange enkeltpersoner og organisasjoner gjør en stor og uvurderlig innsats for å ta vare på kulturmiljø i sitt nærområde. Mange har også verdifull lokalkunnskap og historieinteresse. Dette er nyttig både ved kulturminneregistreringer, prosjekter, planlegging og andre aktiviteter.

Ressurspersoner og ildsjeler er avgjørende for å holde interessen for kulturmiljø levende gjennom arrangementer og tekstproduksjon. Det kan for eksempel være temamøter, omvisninger, byvandring, artikler og bøker.

Sitatet påpeker kulturminnenes betydning for det lokale engasjement. Dette engasjementet knyttes til rommene, som er spesielt attraktive pga. sine historier og sine opplevelsesverdier.

Kirkebyggenes interiører brukes aktivt av menighetene i arbeid med barnegrupper, trosopplæring, i ungdomsarbeid, foruten i de kirkelige handlinger. De lokale historielagene bruker interiørene for utforskning av den lokale historie, interiørene er attraktive for turisme og kulturaktiviteter som ikke er kirkespesifikke. Det er i interiørene at aktivitetene finner sted, fordi rommene tilfører aktiviteter og arrangementer så mye informasjon og opplevelse. Dette skaper nærhet og bygger identitet.

Kirkelig kulturarv (Den norske kirke, 2021) er grunnlagsdokumentet for kirkemøtesaken Kirkelig kulturarvstrategi, som ble vedtatt på Kirkemøtet 2021. Dette beskriver hele spennet av elementer som sammen utgjør denne arven, dens verdier og bruk, både direkte og indirekte, og potensial for kirke og samfunn. Boken viser tydelig at det er umulig å dele opp kulturhistorien ved å skille kirkebyggets eksteriør og bygningskropp fra dets interiører, inventar, opplevelse og bruk. Kulturarven er en dynamisk helhet med kirkested, kirkebyggenes eksteriør og interiør.

Kapittel 6 *Hvordan forvalte den kirkelige kulturarven* innledes slik:

Forvaltningen av kulturminnene, den materielle kirkelige kulturarven, må bygge på en helhetlig tenkning som tar utgangspunkt i en forståelse for kulturminnet og hva det representerer. Dette er en forutsetning for å verdsette det og se dets potensial. Det man verdsetter og opplever som viktig, vil man også ta vare på og bruke. Gjennom bruk, pleie og vedlikehold, øker interessen for kulturminnet, noe som igjen fører til et ønske om mer kunnskap som gir en enda bedre forståelse.

Haagkonvensjonen av 1954 Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict kom allerede ni år etter 2. verdenskrigs avslutning. I konvensjonens innledning forklares hvorfor kulturhistorien er så viktig for alle mennesker:

Recognizing that cultural property has suffered grave damage during recent armed conflicts and that, by reason of the developments in the technique of warfare, it is in increasing danger of destruction;

Being convinced that damage to cultural property belonging to any people whatsoever means damage to the cultural heritage of all mankind, since each people makes its contribution to the culture of the world;

Considering that the preservation of the cultural heritage is of great importance for all peoples of the world and that it is important that this heritage should receive international protection;

Første artikkel definerer kulturell eiendom, der både løse og faste deler trekkes frem som likeverdige:

Article 1 – Definition of cultural property. *For the purposes of the present Convention, the term «cultural property» shall cover, irrespective of origin or ownership:*

- (a) *movable or immovable property of great importance to the cultural heritage of every people, such as monuments of architecture, art or history, whether religious or secular; archaeological sites; groups of buildings which, as a whole, are of historical or artistic interest; works of art; manuscripts, books and other objects of artistic, historical or archaeological interest; as well as scientific collections and important collections of books or archives or of reproductions of the property defined above;*

Interiørenes faste og løse inventarstykkers store kulturhistoriske betydning understrekes i både internasjonale konvensjoner, kulturminnevernets norske lovverk, og i Den norske kirkes egen strategi. En innsats for å minske etterslepet på vedlikeholdet og for sikring av denne kulturarven blir svært mangelfull uten at også interiørene inkluderes.

Rapporten «Kirkens særskilte verdier» (KA, 2022) setter sitt avgrensede område av kirkenes inventar inn i en større ramme (se s. 142).

De norske kirkebyggene inneholder en svært stor samling av kulturminner i form av kunst og inventar. [...] [Disse] representerer verdier som overskrider det sted og den tid de opptrer i. Det er derfor svært viktig at det brukes offentlige midler til å kartlegge og ta vare på disse verdiene.

Med hvert sitt utgangspunkt og nedslagsfelt gir lovverk, konvensjoner og faglige utredninger egne grunnlag for å inkludere interiørene i kirkene i det fremtidige bevaringsarbeidet.

6. En oppsummering

En faglig vurdering, bygget på en kulturminnefaglig vurdering, kulturminneloven, Stortingsmeldingen «Nye mål i kulturmiljøpolitikken. Engasjement, bærekraft og mangfold», Haagkonvensjonen og Den norske kirkes kulturarvstrategi viser alle at interiøret er en helt vesentlig del av kirken som kulturminne. Interiøret er viktig for forståelsen av kulturminnet, og ikke minst for formidlingen av historien som skaper engasjement. Det vil derfor være en alvorlig utelatelse å ikke inkludere interiørene i bevaringsprogrammet.